

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויחי, תש"ע
מספר 842המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחֶרֶבִי וּבְקִשְׁתִּי"*

בפרשתנו יעקב מעניק ליוסף נחלה כפולה משמקבלים אָחיו: "וְנָאֲנִי נָתַתִּי לָךְ שְׁכָם אֶחָד עַל אֶחָיִךְ אֲשֶׁר לְקַחְתִּי מִיַּד הָאֱמֹרִי בְּחֶרֶבִי וּבְקִשְׁתִּי" (מח:כב). מקורות מדרשיים ומקורות חיצוניים מתארים את הקרב שבו לקח יעקב את העיר שכם מיד יושבי כנען.¹ מנגד לתיאור לוחמני זה ניצבת מסורת מדרשית שלפיה יעקב לא השתמש כלל באמצעי לחימה בכיבוש שכם. וכך מובא במכילתא:²

ואומר "ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" – וכי בחרבו ובקשתו לקחה? אלא לומר לך "חרכי" זו תפלה, "בקשתי" זו בקשה.

נקודת האחיזה המקראית של הדרשן היא המילה "ובקשתי". הוא מנקד אותה באופן שמוציא אותה ממשמעה הפשוט, ובמקום "בְּקִשְׁתִּי" קורא הדרשן "בְּקִשְׁתִּי". קריאה זו ממירה את הפעילות שנקט יעקב נגד אויביו: מפעילות פיזית בכוח הזרוע ובכלי מלחמה לפעילות רוחנית המתבטאת בפה, והיא תפילה ובקשה. המרה זו מופיעה בספרות חז"ל פעמים רבות, ולהלן דוגמה נוספת הלקוחה ממדרש פסיקתא דרב כהנא.³ בדרשה זו מובאים זה אחר זה ניצחונות של גדולי האומה, והמשותף לכל קרבות אלה מובע במשפט "לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ובתחנונים". משפט זה הוא דרשה על פסוק הלקוח מספר איוב "אֲשֶׁר קָצִירוֹ רָעַב יֹאכַל וְנָאֵל מְצַנִּים יִקְחֵהוּ וְשָׂאף צְמִים חֵילָם" (ה:ה).⁴ למילים "וְנָאֵל מְצַנִּים יִקְחֵהוּ", מעניק הדרשן משמעות חדשה, כשה"נָאֵל" נהפך ל"נָאֵל": אֵל (=לא) בצינה (=מגן, ע"פ שמו"א יז:ז) יקחהו. בכמה מהניצחונות הנזכרים בדרשה אכן משולבת תפילה בקרב כפי שמתואר במקרא, אך לקרבות אחרים שבדרשה אין כל אזכור לתפילה בתיאור המקראי. להלן הקרבות שאין בהם אזכור לתפילה במקרא, והדרשה יוצרת בהם המרה מתיאור של לחימה פיזית לפעילות של תפילה ותחנונים:

"אֲשֶׁר קָצִירוֹ רָעַב יֹאכַל וְנָאֵל מְצַנִּים יִקְחֵהוּ וְשָׂאף צְמִים חֵילָם" (איוב ה:ה) – "אשר קצירו" – זה נמרוד.
"רעב יאכל" – זה אבינו אברהם. "ואל מצנים יקחהו" – לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ובתחנונים,
"וישמע אברם כי נשבה אחיו וירק וגו'" (בר' יד:יד)... ד"א "אשר קצירו" – זה סיחון ועוג. "רעב יאכל" –

* מוקדש לבני שקד המקבל עליו בשבת זו עול מצוות.

¹ מקורות מדרשיים קדומים ומאוחרים: בר"ר פ, י (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 965); התרגום המיוחס ליונתן על אתר; "מדרש ויסעור", מובא אצל אהרון ליניק, בית המדרש, חדר שלישי, ירושלים תרפ"ח, עמ' 1–5; ספר הישר, מהדיר יוסף דן, ירושלים תשמ"ו, עמ' 149 ואילך. מקורות חיצוניים: ספר היובלים, לד, ד ואילך (מהדורת כהנא, עמ' רפח); צוואות השבטים, צוואת יהודה ג (מהדורת כהנא, עמ' קעא). בנושא זה עסק בהרחבה יוסף היינמן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 150–155.

² מכילתא דרבי ישמעאל בשלח, מסכתא דויהי פרשה ב, מהדורת הורביץ-רביץ, עמ' 92.
³ דוגמאות נוספת המשקפות מגמה זו: "ויעזר לו אבישי בן צרויה ויך את הפלשת' (שמו"ב כא:יז) – אמר רב יהודה אמר רב: שעזרו בתפלה" (בבלי, סנהדרין זה ע"א); "וכן אמר הכתוב פיהם של ישראל הוא חרבם, שנאמר 'וחרב פיפיות בידם' (תה' קמט:ו)" (מדרש תהלים, קמט, מהדורת בובר, עמ' 541). קיימת בספרות חז"ל גם מגמה הפוכה המתארת את תלמידי החכמים כלוחמים "בעלי תריסין [=מגנים]" (בבלי, ברכות כז ע"ב), וכמי ש"מנצחים זה את זה" (בבלי, בבא מציעא נט ע"ב). ראו על כך יצחק חמיטובסקי, "מלחמתה של תורה" – דימוי ומציאות בבית המדרש בתקופת המשנה והתלמוד, מועד, יז (תשס"ז), עמ' 66–41.

⁴ עמוס חכם בפירושו לספר איוב, דעת מקרא, ירושלים תשמ"ח, עמ' לח, מציע את הפירוש הבא לפשוטו של הפסוק: את קצירו של האוויל יאכל הרעב ואל כליו יקח, ויגמע הצמא מפירותיהם.

זה משה ואהרן. "ואל מצנים יקחהו" – לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ובתחנונים, "ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו כי בידך וגו'" (במד' כא: לד) ... ד"א "אשר קצירו" – זה סיסרא. "רעב יאכל" – זה דבורה וברק. "ואל מצנים יקחהו" – לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ובתחנונים, "מן שמים נלחמו וגו'" (שופ' ה: כ) ... ד"א "אשר קצירו" – אילו שלשים ואחד מלך. "רעב יאכל" – זה יהושע וכלב. "ואל מצנים יקחהו" – לא בזיין ולא במגן אלא בתפילה ובתחנונים, "ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך" (יהו' ז: י).

אברהם, משה, דבורה וברק, יהושע וכלב גברו על אויביהם לא בכלי מלחמה אלא בתפילתם. יש להדגיש שמדובר לא בשילוב של מלחמה ותפילה אלא בהמרה כוללת השוללת את השימוש באמצעי לחימה: "לא בזיין ולא במגן". מהו ההסבר למגמה דרשנית זו הממירה את תיאורי הקרב המקראיים בתפילה ובתחנונים? יוסף היינמן בדבריו על הדרשה שלעיל העוסקת במלחמת יעקב הציע הסבר היסטורי למגמה זו הנובע מכישלון מלחמות היהודים ברומאים:

ברור שחז"ל דחו את פירושן הפשוט של מילים אלו משיקולים תיאולוגיים ומתוך מניעים לאומיים-חינוכיים, שעה שנתגבשה אצלם העמדה השוללת את ערכן של פעולות מלחמתיות כאמצעי לישועת ישראל וגאולתם.⁶

לבד מזה נראה להציע שיש לראות במגמה זו חלק ממגמה רחבה יותר בספרות חז"ל, שאותה מכנה היינמן "קירוב הרחוק", ובלעז "אנכרוניזם".⁷ חז"ל מתארים את גדולי האומה וגיבורי המקרא בצלמם ובדמותם. לדוגמה, יעקב "ביקש לעבר את השנה" (פרקי דר' אליעזר ז); בשכם הוא "קבע תחומים לשבת" (פסקתא רבתי כג, מהדורת איש-שלום, עמ' קכ); היה "זקן ויושב בישיבה" (יומא כח ע"ב); כשפרש ממנו יוסף היו עסוקים בפרשת עגלה ערופה (בר"ר צד, ג, שם עמ' 1174); את יהודה שלח לפניו למצרים "להתקין לו בית תלמוד שיהא מורה שם תורה" (בר"ר צה, ג, שם עמ' 1188); ו"כל ספר תהלים היה אומר" (מדרש תהלים, קכד, מהדורת בובר, עמ' 510). דרשות אלה מציגות את יעקב כבן דמותם של החכמים. הוא עושה כמעשיהם ונהג כמנהגם. מגמה זו מסבירה גם את הדרשה שהובאה לעיל ולפיה לקח יעקב את שכם בתפילה ובבקשה. כשם שאין כוחם של החכמים אלא בפיהם – תפילה ולימוד תורה, כך יעקב שהוא בצלמם ובדמותם של החכמים עיקר כוחו בפיו. דוגמה נוספת הממחישה טענה זו עולה מהדרשה שלהלן על דוד, המשלבת בין המגמה הכללית המציגה את דוד כתלמיד חכם ובין המגמה הספציפית הממירה את כוחו כלוחם בכוח של לימוד תורה (רות רבה ד, ג):

"יודע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה ונכון דבר ואיש תאר וה' עמו" (שמ"א טז: יח) – "יודע נגן" במקרא, "וגבור חיל" במשנה, "ואיש מלחמה" שיודע לישא וליתן במלחמתה של תורה, "ונכון דבר" במעשה הטוב, "ואיש תואר" בתלמוד. ד"א "ונכון דבר" שמבין דבר מתוך דבר, "ואיש תואר" שמאיר פנים בהלכה, "וה' עמו" הלכה כדבריו.⁸

דמותו של דוד העולה מדרשה זו היא של תנא או אמורא השולט בתורה שבכתב ובזו שבעל-פה. המלחמה שבה בקי דוד אינה נערכת בשדה הקרב אלא מתרחשת בבית המדרש.

ד"ר גלעד ששון
המחלקה לתלמוד

⁵ פסיקתא דרב כהנא ת, מהדורת מנדלבוים, עמ' 139. לדרשה זו יש מקבילה בויקרא רבה כח: ד (מהדורת מרגליות, עמ' תרנו), אך שם הביטוי אמנם פותח ב"לא בזיין ולא במגן", אולם הסימט משתנה בכל אחד מן הקרבות.

⁶ **אגדות ותולדותיהן**, עמ' 154. דברים דומים כתב היינמן במאמרו "אמנות הקומפוזיציה במדרש ויקרא רבה", **הספרות ב** (1971), עמ' 826–827, ושם הוא דן גם בדרשה המקבילה לפסיקתא דרב כהנא שבויקרא רבה. ראובן קימלמן במאמרו "אי-האלימות לפי חז"ל", **פתחים** 14 (תש"ל), עמ' 23–31 (תקציר מאמרו: "Non-Violence in the Talmud", *Judaism* 17 [1968], pp. 316–334), ביקש לראות במקורות אלה את התנגדותם של חכמים לאלימות. אך העובדה שחז"ל המירו את כח הזרוע בכוח רוחני לא מנעה מהם לספר על חכמים אשר השתמשו בכוח זה ופגעו במתנגדיהם באמצעות דיבור או מבט. בסיפור המפורסם בגרסה הארץ-ישראלית על רשב"י היוצא מהמערה (ירושלמי שביעית ט, א, לח ע"ד) הוא הורג את הכותי ואת החכם ממגדל באמירה. בגרסה הבבלית הוא נותן עיניו בזקן המלגלג וביהודה בן גרים והורג אותם (בבלי, שבת לד ע"א). בסוגיה זו עסק לאחרונה סיני תוראן, "כל מקום שנתנו חכמים עיניהם, או מיתה או עוני" לתולדות המסורות על מבטם ההרסני והקוטל של החכמים, דימוייהן ולשונותיהן", **סידרא**, כג (תשס"ח), עמ' 137–205.

⁷ יצחק היינמן, **דרכי האגדה**, גבעתיים 1970, עמ' 36–39.

⁸ בדמותו של דוד כתלמיד חכם עסק אביגדור שנאן, "על דמותו של המלך דוד בספרות חז"ל", בתוך יאיר זקוביץ, **דוד מרועה למשיח**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 186 ואילך. גם דמויות מקראיות שליליות תוארו כתלמידי חכמים אך ככאלה שסרחו, לדוגמה דואג האדומי ואחיתופל (למשל בבלי, סנהדרין קו ע"ב). על דמותו זו של דואג בדברי האמוראים ראו Richard Kalmin, "Doeg the Edomite: From Biblical Villain to Rabbinic Sage", *The Interpretation of Scripture in Early Judaism and Christianity*, (ed. C. A. Evans), Sheffield 2000, pp. 390–405.